

Η νομιμότητα της μυστικής επιτήρησης και η προληπτική προστασία της ιδιωτικότητας, μέσω της μετακύλισης του βάρους αποδείξεως, υπό το άρθρο 8 ΕΣΔΑ

Η αρχή της αναλογικότητας και τα δογματικά όρια του κράτους δικαίου έναντι της «κουλτούρας επιτήρησης», όπως τίθενται στην απόφαση *Pietrzak και Bychawska-Siniarska και λοιποί κατά Πολωνίας*

άρθρο 8 ΕΣΔΑ – προστασία ιδιωτικής ζωής – προστασία προσωπικών δεδομένων – μυστική αστυνομική επιτήρηση – διατήρηση δεδομένων επικοινωνίας – κράτος δικαίου – αρχή νομιμότητας – αρχή αναλογικότητας – προληπτική προστασία ιδιωτικότητας – μετατόπιση βάρους αποδείξεως – επαγγελματική εμπιστευτικότητα – ανεξάρτητος έλεγχος και δικαστική εποπτεία – κουλτούρα επιτήρησης – ΧΘΔΕΕ – GDPR

ΕΔΔΑ, Προσφυγές Νος 72038/17 και 25237/18, Υπόθεση *Pietrzak και Bychawska-Siniarska και λοιποί κατά Πολωνίας*, απόφαση της 28ης Μαΐου 2024 του Πρώτου Τμήματος

Η προστασία του ιδιωτικού βίου, αναγόμενη σε δικαίωμα θεμελιώδες, συγκροτεί πυρηνικό στοιχείο της συνταγματικής και διεθνούς έννομης τάξης, καθόσον διασφαλίζει τον ελεύθερο σχηματισμό και την ανόθευτη ανάπτυξη της προσωπικότητας εντός του δημοκρατικού πολιτεύματος¹. Εντούτοις, η πραγμάτωσή της αποκτά ιδιαίτερη σημασία² στο σύγχρονο περιβάλλον, όπου η ταχύρρυθμη πρόοδος των τεχνολογιών πληροφορίας και επικοινωνιών καθιστά δυνατή τη μαζική συλλογή, επεξεργασία και διατήρηση απειραρίθμων προσωπικών δεδομένων.

Η κανονιστική κατοχύρωση του δικαιώματος τούτου δεν εξαντλείται στις εθνικές συνταγματικές διατάξεις, αλλά αντλεί αυξημένη ισχύ από υπερεθνικές πηγές δικαίου, και δη από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (άρθρο 8), τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ενώσεως (άρθρα 7 και 8) και τον Γενικό Κανονισμό για την Προστασία Δεδομένων (Κανονισμός 2016/679/ΕΕ), οι οποίες συγκροτούν συνεκτικό ευρωπαϊκό κεκτημένο προστασίας της ιδιωτικότητας και των προσωπικών δεδομένων³. Βέβαια, η έννοια της προστασίας δεν στέκεται απόλυτη⁴, αλλά υπόκειται σε επιτρεπούς περιορισμούς, μόνον εφόσον προβλέπονται διά νόμου, εξυπηρετούν θεμιτό σκοπό δημοσίου συμφέροντος, και πληρούν τα κριτήρια της αναγκαιότητας και αναλογικότητας σε μια δημοκρατική κοινωνία.

Με τον παρόντα σχολιασμό επιχειρείται η ανάλυση της *Pietrzak και Bychawska-Siniarska και λοιποί κατά Πολωνίας*⁵, με άξονα ενδιαφέροντος την ερμηνεία του άρθρου 8 ΕΣΔΑ ως προς τη μυστική επιτήρηση και τη διατήρηση δεδομένων επικοινωνίας, καθώς και την εκτίμηση της συλλογιστικής του Δικαστηρίου του Στρασβούργου υπό το πρίσμα του κράτους δικαίου⁶. Η εξεταζόμενη εντάσσεται σε ένα ευρύτερο νομολογιακό ρεύμα το οποίο αποτυπώνει τη διαρκή ένταση μεταξύ της προστασίας της ιδιωτικότητας και της επιταγής της κρατικής ασφάλειας, καθιστώντας εμφανές ότι η τελευταία δεν δύναται να αποτελέσει νομιμοποιητικό έρεισμα για απεριόριστη κρατική παρακολούθηση.

¹ G. GONZÁLEZ FUSTER, Study on the Essence of the Fundamental Rights to Privacy and to Protection of Personal Data (EDPS/2021/0932), Vrije Universiteit Brussel (VUB), prepared for the European Data Protection Supervisor (EDPS), 2022, σ. 23.

² K. BOEHM, Mass Surveillance and the European Convention on Human Rights, HRL Rev., 2023, σ. 15 επ.

³ P. DE HERT / S. GUTWIRTH, Privacy, Data Protection and Law Enforcement, σε: E. Claes / A. Duff / S. Gutwirth (eds), Privacy and the Criminal Law, Springer, 2006.

⁴ ΕΣΔΑ, άρθρο 8 παρ. 2. ΕΔΔΑ, αντί πολλών, *Klass και λοιποί κατά Γερμανίας* (Προσφυγή Νο 5029/71), απόφαση της 6ης Σεπτεμβρίου 1978, παρ. 42-49, ΕΔΔΑ *Uzun κατά Γερμανίας* (Προσφυγή Νο 35623/05), απόφαση της 2ας Σεπτεμβρίου 2010, παρ. 63-67.

⁵ ΕΔΔΑ *Pietrzak και Bychawska-Siniarska και λοιποί κατά Πολωνίας* (Προσφυγές Νος 72038/17 και 25237/18), απόφαση της 28ης Μαΐου 2024.

⁶ COUNCIL OF EUROPE, Press Release: Poland's surveillance laws breach privacy rights, 2022.

Ι. Επισκόπηση αποφάσεως

Το έτος 2016, ο πολωνός νομοθέτης προέβη στη θέσπιση δύο μέτρων, με τα οποία επεξετάθησαν σημαντικά οι εξουσίες των υπηρεσιών ασφαλείας⁷. Ειδικότερα, εισήχθη ρύθμιση για τη μυστική επιτήρηση και τη διατήρηση δεδομένων επικοινωνίας, ενώ παραλλήλως προβλέφθηκε ειδικός αντιτρομοκρατικός νόμος, παρέχων στην Υπηρεσία Εσωτερικής Ασφαλείας ενισχυμένες αρμοδιότητες, συμπεριλαμβανομένης της δυνατότητας παρακολούθησης αλλοδαπών υπόπτων τρομοκρατίας χωρίς προηγούμενη δικαστική άδεια.

Το νέο πλαίσιο υπήρξε αντικείμενο έντονης κριτικής⁸, αφού λογίστηκε ως υπέρμετρα ευρύ και αόριστο: δεν προσδιόριζε με σαφήνεια τις κατηγορίες προσώπων που θα μπορούσαν να τεθούν υπό επιτήρηση, ούτε τα είδη των δεδομένων που επιτρεπόταν να συλλεχθούν και τους συγκεκριμένους σκοπούς της συλλογής. Ως εκ τούτου, διατυπώθηκαν επιφυλάξεις αναφορικά με τη δυνατότητα των αρχών να διατηρούν αδιακρίτως δεδομένα επικοινωνίας, όπως τηλεφωνικά αρχεία, πληροφορίες γεωεντοπισμού κινητών τηλεφώνων και δεδομένα διαδικτυακής δραστηριότητας, γεγονός που ήγειρε ανησυχίες για την εγκαθίδρυση μηχανισμού γενικευμένης κρατικής επιτηρήσεως.

Η ύπαρξη ενός τόσο ακαθόριστου πλαισίου υπαγωγής ώθησε πέντε πρόσωπα να προσφύγουν ενώπιον του ΕΔΔΑ. Μεταξύ αυτών περιλαμβανόταν μία δικηγόρος, για την οποία η εμπιστευτικότητα των επικοινωνιών αποτελεί κρίσιμο επαγγελματικό καθήκον, καθώς και τέσσερις εργαζόμενοι σε μη κυβερνητικές οργανώσεις που δραστηριοποιούνταν στην προώθηση της δημοκρατίας, της διαφάνειας και της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Οι αιτούντες υποστήριζαν ότι η έλλειψη ουσιαστικών θεσμικών εγγυήσεων ενίσχυε την πιθανότητα αυθαίρετης κρατικής επιτήρησης και υπονόμει την ανεξαρτησία και αποτελεσματικότητα του έργου τους.

Προτού υπεισέλθει στην εξέταση της ουσίας, το Δικαστήριο έπρεπε να διαπιστώσει εάν οι αιτούντες διέθεταν την ιδιότητα του «θύματος» κατά την έννοια του άρθρου 34 ΕΣΔΑ, το οποίο παρέχει σε φυσικά και νομικά πρόσωπα μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα τη δυνατότητα προσφυγής για την προάσπιση των κατοχυρωμένων δικαιωμάτων τους⁹. Ελλείπει αποδείξεως ότι οι προσφεύγοντες υπήρξαν πράγματι αντικείμενο επιτήρησης, το Δικαστήριο έκρινε ότι η απόδειξη αυτή δεν μπορεί να απαιτηθεί, καθώς, λόγω του μυστικού χαρακτήρα των μέτρων, οι πολίτες σπανίως ενημερώνονται ή έχουν πρόσβαση σε σχετικά στοιχεία. Κατά συνέπεια, αρκεί η ύπαρξη νομοθετικού πλαισίου που παρέχει υπέρμετρες εξουσίες χωρίς επαρκείς εγγυήσεις για να στοιχειοθετηθεί η ιδιότητα του «θύματος».

Επί της ουσίας, οι δικαστές, αποφαινόμενοι ομοφώνως, διαπίστωσαν παραβίαση του άρθρου 8 της Σύμβασης, κρίνοντας ότι το πολωνικό κανονιστικό πλαίσιο περί μυστικής επιτήρησης και διατήρησης δεδομένων επικοινωνίας δεν πληρούσε τα κριτήρια της αναγκαιότητας και της αναλογικότητας σε μια δημοκρατική κοινωνία. Η έλλειψη σαφήνειας, τα ακαθόριστα όρια εφαρμογής και η απουσία αποτελεσματικών μηχανισμών εποπτείας καθιστούσαν δυνατή τη διενέργεια παρακολούθησεων σε ευρύ φάσμα προσώπων χωρίς επαρκή δικαστικό ή ανεξάρτητο έλεγχο. Περαιτέρω, η γενικευμένη και αδιακρίτως εφαρμοζόμενη διατήρηση δεδομένων επικοινωνίας συνιστά μέτρο ιδιαίτερα επαχθές, ικανό να οδηγήσει στη δημιουργία λεπτομερών προφίλ των πολιτών και να καλλιεργήσει αίσθημα διαρκούς κρατικής παρακολούθησης.

* Ασκ. Δικηγόρος, Μεταπτυχιακή φοιτήτρια της Νομικής Σχολής ΑΠΘ

⁷ B. GRABOWSKA-MOROZ, Short Thematic Report: National Intelligence Authorities and Surveillance in the EU: Fundamental Rights Safeguards and Remedies. Legal Update. Country: Poland, Helsinki Foundation for Human Rights, FRANET contractor for the EU Agency for Fundamental Rights, 2016, σ. 5.

⁸ Ίδ. εκτενέστερα σε: Amnesty International, Poland: Counter-terrorism Bill Would Give Security Service Unchecked Power, 2016.

⁹ L.-A. SICILIANOS (ed.), European Convention on Human Rights. Article-by-Article Commentary, 3rd ed., 2025, σ. 794.

II. Η αστυνομική επιτήρηση και το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή

Η απόφαση του ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Pietrzak και Bychawska-Siniarska και λοιποί κατά Πολωνίας* δεν εξαντλείται στη διαπίστωση απλής παραβίασης του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ, αλλά αναδεικνύει ταυτοχρόνως το δογματικό υπόβαθρο που πρέπει να διέπει τη νομοθετική και διοικητική ρύθμιση των μέτρων αστυνομικής επιτήρησης εντός ενός κράτους δικαίου. Η δικαιοδοτική κρίση του Δικαστηρίου ερείδεται επί της παραδοχής ότι η μυστική παρακολούθηση, ως μορφή κρατικής επέμβασης στην ιδιωτική σφαίρα, ενέχει εκ της φύσεώς της αυξημένο κίνδυνο αυθαιρεσίας, εφόσον η ίδια η μυστικότητα του μέτρου καθιστά πρακτικώς ανέφικτο τον έλεγχο νομιμότητας εκ μέρους του πολίτη. Επομένως, η τήρηση αυστηρών θεσμικών εγγυήσεων αποτελεί *conditio sine qua non* για τη νομιμότητα κάθε σχετικής κρατικής δράσης¹⁰.

(α) Το τριμερές σχήμα ελέγχου νομιμότητας

Η θεμελίωση της απόφασης αρθρώνεται γύρω από το καθιερωμένο κριτήριο ελέγχου νομιμότητας, το οποίο συνιστά πάγιο νομολογιακό μέτρο αξιολογήσεως της συμβατότητας των μέτρων επιτήρησης με το άρθρο 8 ΕΣΔΑ:

– Νομοθετική πρόβλεψη και σαφήνεια του μέτρου. Η επέμβαση στην ιδιωτική ζωή πρέπει να βασίζεται σε νομοθετική διάταξη σαφή, προσβάσιμη και προβλέψιμη, ικανή να καθορίζει εκ των προτέρων τα όρια της κρατικής εξουσίας και να αποτρέπει φαινόμενα αυθαιρεσίας. Η απουσία συγκεκριμένου προσδιορισμού των κατηγοριών προσώπων, των ειδών των συλλεγόμενων δεδομένων ή των σκοπών επεξεργασίας συνιστά κατ' αρχήν προσβολή του κριτηρίου αυτού¹¹.

– Θεμιτός σκοπός. Το μέτρο οφείλει να αποσκοπεί στην προστασία θεμελιώδους εννόμου αγαθού, όπως η εθνική ασφάλεια, η δημόσια τάξη ή η πρόληψη σοβαρών εγκλημάτων. Η γενική επίκληση λόγων ασφάλειας χωρίς συγκεκριμένη αιτιώδη συνάφεια με το εφαρμοζόμενο μέτρο οδηγεί σε υπέρβαση του πεδίου του άρθρου 8 παρ. 2 ΕΣΔΑ¹².

– Αναγκαιότητα και αναλογικότητα. Η επέμβαση πρέπει να είναι απολύτως αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία και να μην υπερβαίνει τα όρια που επιβάλλει η αρχή της αναλογικότητας. Η αξιολόγηση αυτή προϋποθέτει στάθμιση μεταξύ του επιδιωκόμενου σκοπού και της έντασης της προσβολής του δικαιώματος. Η έλλειψη συγκεκριμένων χρονικών, ποσοτικών ή θεματικών ορίων καθιστά το μέτρο δυσανάλογο.

Η Πολωνία παρέβη σωρευτικώς και τα τρία ως άνω κριτήρια. Το εφαρμοζόμενο κανονιστικό πλαίσιο χαρακτηριζόταν από αοριστία και υπέρμετρη διεύρυνση των εξουσιών των αρχών ασφαλείας, η δε συλλογή δεδομένων είχε γενικευμένο χαρακτήρα, απευθυνόμενη στο σύνολο του πληθυσμού, ανεξαρτήτως συγκεκριμένης υποψίας ή σχέσης με εγκληματική δραστηριότητα. Επιπλέον, απουσίαζε οποιοσδήποτε αποτελεσματικός μηχανισμός *ex ante* ή *ex post* ελέγχου, είτε δικαστικός είτε ανεξάρτητος διοικητικός, ικανός να εγγυηθεί τη νομιμότητα και την αναγκαιότητα των εφαρμοζόμενων μέτρων.

(β) Η προστασία των επαγγελματικών επικοινωνιών

Ιδιαίτερη βαρύτητα προσέδωσε το ΕΔΔΑ στην έλλειψη ειδικών εγγυήσεων για τις επαγγελματικές επικοινωνίες ορισμένων κατηγοριών προσώπων, ιδίως δικηγόρων και δημοσιογράφων. Η παράλειψη αυτή κρίθηκε ικανή να πλήξει τον ίδιο τον πυρήνα θεμελιωδών δικαιωμάτων, όπως το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη (άρθρο 6 ΕΣΔΑ) και η ελευθερία της έκφρασης (άρθρο 10 ΕΣΔΑ). Η εμπιστευτικότητα της επικοινωνίας μεταξύ δικηγόρου και εντολέα αποτελεί οργανικό στοιχείο του δικαιώματος

¹⁰. D. ANDERSON, A Question of Trust: Report of the Investigatory Powers Review, UK Home Office, 2015, σ. 80 επ.

¹¹. C. OVEY / R. WHITE, The European Convention on Human Rights, 8th ed., OUP, 2020, σ. 440 επ.

¹². D. HARRIS et al., Law of the European Convention on Human Rights, 5th ed., OUP, 2023, σ. 443 επ.

υπεράσπισης¹³, η δε προστασία των δημοσιογραφικών πηγών συνιστά θεμελιώδη προϋπόθεση για την άσκηση αποτελεσματικού δημοκρατικού ελέγχου επί της κρατικής εξουσίας¹⁴.

Εκ τούτου προκύπτει ότι η παραβίαση του άρθρου 8 δεν έχει απλώς ατομική διάσταση, αλλά επεκτείνεται στη θεσμική διάσταση της δημοκρατικής αρχής¹⁵. Η κρατική επέμβαση που αποδυναμώνει την προστασία των επαγγελματικών επικοινωνιών δεν προσβάλλει μόνο την ιδιωτικότητα του ενδιαφερομένου, αλλά δύναται να υπονομεύσει τη λειτουργική ανεξαρτησία του δικηγορικού και δημοσιογραφικού λειτουργήματος, συνεπώς και τον ίδιο τον μηχανισμό της δικαιοκρατικής ισορροπίας.

III. Η αντιστροφή του βάρους αποδείξεως και η εδραίωση της προληπτικής προστασίας

Η ιδιαιτερότητα της εξεταζόμενης απόφασης έγκειται στη θεμελιώδη μετατόπιση του βάρους αποδείξεως από τον προσφεύγοντα στο καθ' ού Κράτος. Ο ιδιώτης δεν υποχρεούται εν προκειμένω να αποδείξει ότι υπήρξε πράγματι αντικείμενο μέτρων παρακολουθήσεως, αλλά αρκεί η ύπαρξη νομοθετικού καθεστώτος ικανού να δημιουργήσει εύλογο και συγκεκριμένο κίνδυνο επέμβασης στην ιδιωτική ζωή¹⁶. Κατ' αυτόν τον τρόπο, το ΕΔΔΑ ενισχύει την προληπτική διάσταση της Συμβάσεως, εξασφαλίζοντας ότι η προστασία της ιδιωτικότητας δεν εξαντλείται στην αποκατάσταση ήδη τετελεσμένων παραβιάσεων, αλλά εκτείνεται και στους διαρθρωτικούς κινδύνους που ελλοχεύουν στο ίδιο το νομοθετικό πλαίσιο.

Η συλλογιστική αυτή ερείδεται ευθέως επί της προγενέστερης νομολογίας του Δικαστηρίου, ιδίως στις υποθέσεις *Roman Zakharov κατά Ρωσίας*¹⁷ και *Big Brother Watch κατά Ηνωμένου Βασιλείου*¹⁸, στις οποίες κρίθηκε ότι η ίδια η ύπαρξη καθεστώτος μυστικής επιτηρήσεως στερούμενου επαρκών εγγυήσεων συνιστά αυτοτελώς παραβίαση του άρθρου 8 ΕΣΔΑ¹⁹. Εν προκειμένω, η υπόθεση *Pietrzak και Bychawska-Siniarska* εντάσσεται οργανικά σε αυτή τη νομολογιακή εξέλιξη, η οποία καθορίζει σαφή και αυστηρά όρια στη νομιμοποίηση της αστυνομικής επιτήρησης.

IV. Συστημική συσχέτιση με το ενωσιακό δίκαιο

Η κρίση του ΕΔΔΑ δεν συνιστά απομονωμένο νομολογιακό εύρημα, αλλά συντάσσεται προς το ευρύτερο ευρωπαϊκό συνταγματικό οικοδόμημα που θεμελιώνεται στην υπεροχή της ιδιωτικότητας ως αναγκαίου όρου της δημοκρατικής διακυβέρνησης²⁰. Ο ΧΘΔΕΕ κατοχυρώνει αφ' ενός μεν στο άρθρο 7 το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, αφ' ετέρου δε στο άρθρο 8 την αυτοτελή προστασία των προσωπικών δεδομένων, διαμορφώνοντας έτσι διττή, αλλά θεσμικά διακριτή, προστατευτική δομή²¹. Η διάταξη του άρθρου 8 παρ. 2 του Χάρτη, η οποία απαιτεί η συλλογή, επεξεργασία και αποθήκευση δεδομένων να βασίζονται είτε στη συγκατάθεση του υποκειμένου είτε σε ειδική νομοθετική πρόβλεψη συνοδευόμενη από επαρκείς εγγυήσεις, ενσωματώνει την αρχή της νομιμότητας ως ουσιώδη όρο της κρατικής επέμβασης²².

Επιπροσθέτως, ο Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων (GDPR) εισάγει θεμελιώδεις αρχές που λειτουργούν ως ουσιαστικά όρια της κρατικής εξουσίας: την αρχή της ελαχιστοποίησης των δεδομένων, της χρονικής περιοριστικότητας της αποθήκευσης, της διαφάνειας και της λογοδοσίας²³.

¹³. Όλως ενδ. ΕΔΔΑ *Campbell κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή No 13590/88), απόφαση της 25ης Μαρτίου 1992, παρ. 46-48, ΕΔΔΑ *Goodwin κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή No 17488/90), απόφαση της 27ης Μαρτίου 1996, παρ. 39-45.

¹⁴. Όλως ενδ. ΕΔΔΑ *Michaud κατά Γαλλίας* (Προσφυγή No 12323/11), απόφαση της 6ης Δεκεμβρίου 2012, παρ. 118-119. Council of Europe, Recommendation No R(2000)7 on the Right of Journalists Not to Disclose Their Sources.

¹⁵. A. MOWBRAY, Cases and Materials on the European Convention on Human Rights, 4th ed., OUP, 2019, σ. 498 επ.

¹⁶. D. HARRIS ...[et al.], Law of the European Convention on Human Rights, 5th ed., OUP, 2023, σ. 442 επ.

¹⁷. ΕΔΔΑ *Roman Zakharov κατά Ρωσίας* (Προσφυγή No 47143/06), απόφαση της 4ης Δεκεμβρίου 2015.

¹⁸. ΕΔΔΑ *Big Brother Watch και άλλοι κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγές Nos 58170/13, 62322/14 και 24960/15), απόφαση της 25ης Μαΐου 2021.

¹⁹. J. GERARDS, General Principles of the European Convention on Human Rights, CUP, 2019, σ. 276 επ.

²⁰. P. CRAIG / G. DE BÚRCA, EU Law: Text, Cases and Materials, 7th ed., OUP, 2020, σ. 406 επ.

²¹. L. BYGRAVE, Data Privacy Law: An International Perspective, OUP, 2014, σ. 47 επ.

²². G. GONZÁLEZ, The Emergence of Personal Data Protection as a Fundamental Right of the EU, Springer, 2014, σ. 133 επ.

²³. C. KUNER, Transborder Data Flows and Data Privacy Law, OUP, 2021, σ. 212 επ.

Οι αρχές αυτές αποτελούν έκφραση της αρχής της αναλογικότητας και καθιστούν σαφές ότι η επεξεργασία προσωπικών δεδομένων δεν είναι θεμιτή παρά μόνον στο μέτρο που είναι απολύτως αναγκαία για τον συγκεκριμένο νόμιμο σκοπό.

V. Η «κουλτούρα της επιτήρησης» ως σύγχρονο δογματικό φαινόμενο

Η Pietrzak και Bychawska-Siniarska και λοιποί κατά Πολωνίας αποκτά ενδιαφέρον από τη σκοπιά της θεωρίας της λεγόμενης «κουλτούρας της επιτήρησης» (*surveillance culture*), η οποία απαντάται στη σύγχρονη επιστημονική βιβλιογραφία ως ερμηνευτικό πλαίσιο των σύγχρονων μορφών κρατικής εξουσίας²⁴. Η θεωρία αυτή περιγράφει τη μετάβαση από στοχευμένες, *ad hoc* μορφές παρακολούθησης προς γενικευμένα, προληπτικά και διαρκή καθεστώτα συλλογής και επεξεργασίας δεδομένων, τα οποία παύουν να εξυπηρετούν αποκλειστικά τη διερεύνηση συγκεκριμένων εγκληματικών συμπεριφορών και τείνουν να μετασχηματίζονται σε μηχανισμούς διαρκούς κοινωνικού ελέγχου²⁵.

Υπό το πρίσμα της αρχής της αναλογικότητας, το φαινόμενο αυτό δεν αποτελεί απλώς τεχνική ή διοικητική εξέλιξη, αλλά συνιστά ποιοτική μεταβολή του τρόπου άσκησης της κρατικής εξουσίας, καθόσον εισάγει μια μορφή προληπτικής επιτήρησης, όπου το άτομο αντιμετωπίζεται ως δυνητικά ύποπτο εκ των προτέρων²⁶. Ο μηχανισμός αυτός επιφέρει δομική αλλοίωση της σχέσης κράτους και πολίτη, δημιουργώντας συνθήκες συνεχούς ορατότητας και, συνακολούθως, προληπτικής συμμόρφωσης της συμπεριφοράς μέσω της εσωτερίκευσης του φόβου της παρακολούθησης²⁷.

Το Δικαστήριο του Στρασβούργου, χωρίς να υιοθετεί ρητώς την έννοια της «κουλτούρας της επιτήρησης», αναγνωρίζει εμμέσως ότι η γενικευμένη διατήρηση δεδομένων –ιδίως δεδομένων επικοινωνίας και γεωεντοπισμού– παράγει αποτελέσματα διαβρωτικά για τη δημοκρατική λειτουργία, διότι επιτρέπει τη συγκρότηση λεπτομερών προφίλ της κοινωνικής και επαγγελματικής ζωής των πολιτών και εγκαθιδρύει αίσθημα διαρκούς κρατικής παρουσίας. Η επίδραση αυτή υπερβαίνει τη σφαίρα της ιδιωτικότητας και εισχωρεί στη δημόσια διάσταση της συμμετοχής των πολιτών στη δημοκρατική διαδικασία.

Εκ των ανωτέρω καθίσταται προφανές ότι η προστασία του ιδιωτικού βίου δεν έχει αποκλειστικά αμυντικό χαρακτήρα: λειτουργεί ως θεσμική εγγύηση του δημοκρατικού πολιτεύματος, αφού προϋποθέτει χώρο ελευθερίας, ανεξαρτησίας και αυτοκαθορισμού²⁸. Επομένως, κάθε μορφή μαζικής επιτήρησης, ακόμη και αν επικαλείται λόγους δημοσίας ασφαλείας, οφείλει να υποβάλλεται σε αυστηρό έλεγχο αναγκαιότητας και σκοπιμότητας, διότι διαφορετικά εκτρέπεται από το πεδίο της νόμιμης κρατικής δράσης προς μορφές δομικής αυθαιρεσίας.

VI. Αντί επιλόγου: Συγκριτικές παρατηρήσεις

Η συγκριτική θεώρηση του ζητήματος αναδεικνύει τις διαφορές μεταξύ του ευρωπαϊκού και του αμερικανικού προτύπου. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, μετά την τρομοκρατική επίθεση της 11ης Σεπτεμβρίου, ο Patriot Act καθιέρωσε ένα καθεστώς ευρύτατων εξουσιών για τις υπηρεσίες πληροφοριών, στο οποίο προτάχθηκε η ταχύτητα και η αποτελεσματικότητα εις βάρος της διαφάνειας και της δικαστικής εποπτείας. Το εν λόγω μοντέλο υπήρξε αντικείμενο σφοδρής κριτικής²⁹, καθώς ανέδειξε τον κίνδυνο η επίκληση της εθνικής ασφαλείας να λειτουργήσει ως πρόσχημα για τον περιορισμό θεμελιωδών ελευθεριών.

Αντιθέτως, το ευρωπαϊκό δίκαιο, τόσο μέσω της νομολογίας του ΔΕΕ όσο και του ΕΔΔΑ, ακολουθεί εγγενώς εγγυητικό πρότυπο, στο οποίο η προστασία της ιδιωτικότητας συνιστά προϋπόθεση της δημοκρατικής νομιμότητας. Το δίκαιο της ΕΣΔΑ και το ενωσιακό δίκαιο συγκλίνουν στο ότι η ασφάλεια, αν και αποτελεί θεμιτό σκοπό, δεν μπορεί να επιδιώκεται μέσω γενικευμένων και αδιαφανών

²⁴. M. FOUCAULT, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, Vintage Books, 1995, σ. 195 επ.

²⁵. D. MURAKAMI WOOD / K. BALL, *A Report on the Surveillance Society*, Surveillance Studies Network, 2006, σ. 2 επ.

²⁶. D. LYON, *The Culture of Surveillance: Watching as a Way of Life*, Polity Press, 2018, σ. 27.

²⁷. J. SOLOVE, *Understanding Privacy*, Harvard University Press, 2008, σ. 109 επ.

²⁸. Δ. ΤΣΑΤΣΟΣ, *Συνταγματικό Δίκαιο – Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, 2002, σ. 74 επ.

²⁹. J. KATZENSTEIN, *Total Information Awareness: The High Costs of Post-9/11 U.S. Mass Surveillance*, Costs of War Project, Watson Institute for International and Public Affairs, Brown University, 2023, σ. 10.

πρακτικών επιτήρησης. Αντιθέτως, απαιτείται σαφής νομοθετική θεμελίωση, περιορισμένης έκτασης παρέμβαση και αποτελεσματικός ανεξάρτητος έλεγχος.

Η ως άνω θέση έχει ήδη επιβεβαιωθεί σε σειρά αποφάσεων του Δικαστηρίου του Στρασβούργου, όπως *Digital Rights Ireland*³⁰, *Tele2 Sverige και Watson*³¹, *SpaceNet* και *Telekom Deutschland*³², στις οποίες κρίθηκε ότι η γενική και αδιάκριτη διατήρηση δεδομένων επικοινωνίας αντιβαίνει στο δίκαιο της Ένωσης και δύναται να δικαιολογηθεί μόνο σε εξαιρετικές και προσωρινές περιστάσεις, όταν υφίσταται συγκεκριμένος και σοβαρός κίνδυνος για την εθνική ασφάλεια. Με τον τρόπο αυτό, το ενωσιακό και το ευρωπαϊκό σύστημα προστασίας διαμορφώνουν ενιαίο αξιακό πυρήνα, εντός του οποίου η ιδιωτικότητα δεν νοείται ως εμπόδιο στην ασφάλεια, αλλά ως συστατικό στοιχείο του κράτους δικαίου.

³⁰. ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-293/12 και C-594/12, *Digital Rights Ireland*, 08.04.2014, ECLI:EU:C:2014:238, όπου το Δικαστήριο έκρινε ότι η Οδηγία περί Διατηρήσεως Δεδομένων παρουσίαζε θεμελιώδεις νομικές πλημμέλειες, καθόσον προέβλεπε τη γενικευμένη και αδιακρίτως εφαρμοζόμενη συλλογή δεδομένων τηλεφωνίας και διαδικτύου χωρίς σαφείς χρονικούς ή ουσιαστικούς περιορισμούς. Η απόφαση αυτή σηματοδότησε σταθμό στη συνταγματική εξέλιξη της Ένωσης, καθόσον διευκρίνισε με απόλυτη σαφήνεια ότι η μαζική συλλογή δεδομένων αντίκειται στην αρχή της αναλογικότητας.

³¹. ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-203/15 και C-698/15, *Tele2 Sverige*, 21.12.2016, ECLI:EU:C:2016:970, όπου το ΔΕΕ υιοθέτησε ακόμη αυστηρότερη στάση, επισημαίνοντας ότι η πρόσβαση των αρχών σε δεδομένα πρέπει να υπόκειται σε προηγούμενη άδεια ή αποτελεσματικό έλεγχο ανεξάρτητης αρχής ή δικαστικού οργάνου.

³². ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-793/19 και C-794/19, *SpaceNet*, 20.09.2022, ECLI:EU:C:2022:702, όπου η συλλογιστική αυτή επανεπιβεβαιώθηκε και κρίθηκε ότι η γενικευμένη και αδιακρίτως εφαρμοζόμενη διατήρηση δεδομένων αντιβαίνει στο δίκαιο της Ένωσης και μπορεί να δικαιολογηθεί μόνο κατ' εξαίρεση και προσωρινώς, σε περιστάσεις συνδεδεμένες με σοβαρή απειλή κατά της εθνικής ασφάλειας.